

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 9/4 2020 s. 1425-1441, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

FUZÛLÎ'NİN BİR MURABBASININ METİNDİLBİLİMSEL AÇIDAN İNCELENMESİ

Ruken KARADUMAN*

Soner İŞİMTEKİN**

Geliş Tarihi: Mayıs, 2020

Kabul Tarihi: Ekim, 2020

Öz

Metindilbilim, metin merkezli edebiyat kuramları içerisinde ön plana çıkan nispeten yeni bir metin çözümleme yöntemidir. Bu yöntem bir taraftan metinsellik ölçütlerini sorgularken diğer taraftan da metin üreticiye dair biçem özelliklerini ortaya koyar. Özellikle, modern edebiyat metinlerinde örneklerini sıkça görmeye başladığımız metindilbilimsel analizler, eserin yapısını ve içeriğini belirleme hususunda belli bir noktaya ulaşmaya başlamıştır. Buna karşın Klasik edebiyatımızda, metin eksenli inceleme yöntemleri, son dönemlerdeki yapısal ve ontolojik söylem çözümlenmeleri dışında, genellikle serh ve tahlil çalışmaları çerçevesinde devam etmektedir. Yapmış olduğumuz literatür taramaları, Klasik edebiyat metinlerinde, metindilbilim kuramının tüm yönleriyle ele alındığı bir çalışmanın eksikliğini göstermektedir. Bu bağlamda ilk inceleme örneklerinden biri olan çalışmamızda, Klasik edebiyat metinlerinin alternatif bir dilbilimsel inceleme yöntemi olan metindilbilim yaklaşımıyla kazandığı yeni boyutları ortaya koymayı hedefledik.

Bu makalede, metnin bütününe yaklaşımı ile klasik belagat çalışmalarından ayrılan metindilbiliminin ortaya çıkışı, amaçları, metnin anlaşılmasına sunduğu katkılar üzerinde durulmuş ve Fuzûlî'nin mütekerrir bir murabba örneği olan manzumesi metindilbilim ölçütleri esas alınarak çözümlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk edebiyatı, metindilbilim, Fuzûlî, murabba, çözümleme.

TEXTLINGUISTICS ANALYSIS OF A MURABBA BY FUZÛLÎ

Abstract

Text linguistics is a relatively new method of text analysis that stands out among text-centered literary theories. With this method, on the one hand, the textuality criteria are questioned, and on the other hand, the style of the text producer is revealed. In particular, the text linguistic analysis, which we frequently see examples in modern literary texts, has started to reach a certain point in determining the structure and content of the work. However, in our classical literature, text-based examination methods generally continue within the framework of annotation and analysis studies, except for structuralist and ontological discourse analysis in recent decades. The literature scans we have done show the lack of a study in classical literary texts, in which all aspects of

* Dr. Öğr. Üyesi; Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, rukenkaraduman@bayburt.edu.tr

** Doç. Dr.; Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sonerisimtekin@hotmail.com

the linguistics theory are addressed. In this study, which we consider to be the first in this context, we aimed to reveal the new dimensions gained by the text linguistics approach, which is an alternative linguistic analysis method of classical literature texts.

In this article, the emergence of text linguistics, which is separated from classical eloquence studies with its approach to the whole text, its objectives, its contributions to the understanding of the text are emphasized, and Fuzûlî's verse, which is an example of a repeating murabba, is analyzed based on the text linguistics criteria.

Keywords: Classical Turkish literature, textlinguistics, Fuzûlî, murabba, analysis.

Giriş

Şiir, dil aracılığıyla oluşan bir yapıdır ve dil ile düşünce arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Bireyin bilincini oluşturup benliğini biçimlendiren dil, bilinç ve bilinçaltının köklerine uzanan duyusun anlatımına en yetkin imkânı sağlar. Dille ortaya konan ürünlerdeki biçimlendirme/yaratım sürecinde kullanılan araçlar da incelenen, araştırılabilen ve kanıtlanabilen dil öğeleridir. Dilin ve insanın metin üretme sınırları ise, ancak farklı disiplinlerin kaynaklarından istifade edilerek ve bu dil öğelerinin tam olarak ortaya konulabilmesi ile anlaşılacaktır.

Kadim olana modern bir bakış açısıyla yaklaşmaya yönelik yöntemler, metni yorum temelli anlamaya çalışan klasik şerh metotlarına alternatifler sunma gayreti içindedir. XIX ve XX. yüzyıllarda meydana gelen birtakım değişimlerin edebiyatı etkisi altına almasıyla edebî metinler, daha matematiksel bir zeminde izah edilmeye çalışılır. Özellikle XIX. yüzyıl başlarında kendine özgü bir inceleme alanı olarak ortaya çıkan dilbiliminde, Saussure devriminden esinlenen XX. yüzyıl dilbilimcileri; güçlü ve etkin kuramlarla dili; çeşitli bilimlerin kaynağı, kesişme noktası, etkin paydaşı durumuna getirmişlerdir (Saussure, 1998, s.7).

Saussure, Batı dünyasının dil ve edebiyata bakış açısını, dil çalışmalarını, dilsel varlıkların algılanışını ve değerlendirilişini değiştirmiştir. Ondan sonra tüm dünya, dile farklı bir açıdan yaklaşmış, bu yaklaşımlardan ortaya çıkan akımlar dünya geneline yayılmıştır (Tökel, 2007, s. 540). Araştırmacıya göre dil, birtakım öğelerden, seslerden oluşan bir yığın değildir. Dili oluşturan öğeler karşılıklı bağıntılar içindedir. Bu bağıntılar da yasalar, kurallar çerçevesinde bir düzen oluşturmaktadır. Saussure, dizgelerin bir arada bulunan öğelerle açıklanmasına yönelik incelemeleri eşsürem düzlemine kaydırır. Öğeleri birbirine eklemlenme ya da birbirinin yerini alma açısından incelerken de o; dilin iç gerçekliğini, çalışmaların odak noktası yapmıştır (Vardar, 1968, s. 23). Bu, birçok kuram ve uygulamanın esin kaynağını oluşturur. Bu kuramlar arasında 1960 sonrası büyük bir gelişme gösteren metindilbilim, iletişimde metnin yeri, metni oluşturan öğeler, metnin yapısı ve çözümlenmesi gibi faaliyetlerde yeni bakış açıları sunması yönüyle dikkat çekmektedir (Uzun, 2013, s. 153).

Derin yapıların gizemini çözme, metnin kuruluşunda yerine getirilmesi gereken ölçütleri belirleme, derin yapıya sözdizimsel, anlamsal-mantıksal bir açıklama kazandırma, metni kendi içinde dilbilgisel ve içeriksel kurgulanış biçimleri ile inceleme, metin türleri arasındaki ortak ve farklı özellikleri betimleme, olguların nesnel biçimde incelenmesini sağlama (Ayata Şenöz, 2005, s. 22-23) gibi amaçlarla metne yönelen metindilbilim: “Tanımlanabilir bir bildirişim işlevi yerine getiren dil birimleri olarak ele aldığı metinleri, yüzeysel yapıda yakınlık ve uyumluluk, derin

yapıda dış dünya ya da gönderge düzlemiyle ilişkileri bakımından tutarlılık ve benzeri ilkeler uyarınca belirlemeye, bu alanda biçimsel bir tanımlamaya ulaşmaya çalışan inceleme türü” (İşeri, 2018, s. 85) olarak tanımlanabilir. Metindilbilimin geleneksel dilbilgisinden ayrılan yönü, metni niteliğine yani metinsellik ölçütlerine göre değerlendirmeye tabi tutmasıdır. Zira bir metnin, metin değeri taşıyabilmesi için dilsel bir bütünlüğe sahip olması ve iletiyi aktarma işlevini yerine getirmesi gerekir (Aydın ve Torusdağ, 2013, s. 107).

Okur ve sanatçı merkezli okumaları esas alan edebiyat teorileri içinde metindilbilim teorisi, metin merkezli bir yöntemdir. Metindilbilimde tümcenin arka planı ve metni oluşturan dilsel yapının birbiriyle ilişkisi araştırılır. Böylece metnin nasıl oluştuğuna dair sorular cevabını bulur. Ayrıca görünenin ötesinde, metnin derin yapısında saklı olan unsurların meydana çıkarılması mümkün kılınır. Derin yapının ortaya çıkarılmasının ise, tek tek tümceler düzeyinde değil; üst düzey bir yapı olan metnin bütününe ağırlık verilen incelemeler ile sağlanacağı ileri sürülmektedir. İlk metindilbilim çalışmalarında tümceler arası dilbilgisel bağlantılar ve bunu sağlayan dilsel öğeler incelenmiş, metin salt bir dilsel birim olarak kabul edilmiştir. Ancak daha sonra, alandaki gelişmelere paralel olarak metnin içinde yer aldığı bağlam ve bildirişsel durumun önem kazandığı da görülür. Böylece inceleme alanı; metnin işlevinden, okurun beklentilerine kadar geniş bir çerçeveye yayılır (Torusdağ, 2013, s. 54-55).

Metin; birçok yapının iç içe geçtiği, derin yapısında anlamın ortaya konulduğu karmaşık bir sistemdir. Bu sistemin anlaşılması, yorumlanması ve açıklanmasında Batı kaynaklı yöntemlerden biri olan metindilbilim, şüphesiz metne yeni açılımlar kazandırmaktadır. Aktaş (2011, s. 12-13) bu hususta şunları ifade eder:

Metindilbilim, aslında dil incelemesine dayanmasına rağmen, cümle ötesi dil ilişkilerini açıklamaya çalıştığı için bir üst dil ürünü olan edebî metinlerin çözümlenmesinde iyi bir tercih olarak öne çıkmaktadır. Metindilbilimsel çözümlenmedeki amaç, metnin temel konusu ve bu temel konuyu meydana getiren alt konuların tespiti ile metnin görünen, anlaşılan kısmının yanı sıra derin yapısının; yani metinde saklı (kapalı) olan motif unsurların meydana çıkarılmasıdır.

Divan şiiri, günümüz okurlarının idrak ve dikkatlerine, klasik şerh metotlarının ötesindeki bakış açıları ile sunulması gereken engin ve verimli bir vahadır. Dışına çıkılmasına imkân vermeyen bir kurallar sistemi ile sarılı olan Divan şiiri, oldukça uzun bir zamandan bugüne, dilin sözcük ve sentaks düzeyindeki imkânları; şairin dünya algısı, duygu ve fikir yapısı; ideal sevgili tipinin terennümü; metnin gelenekle ilişkisi gibi hususlarda tetkik edilmektedir. Ancak metindilbilim yöntemi, özellikle son dönemlerde, şiirle ilgili bu mevcut bakışları yepyeni göndermeler ile farklı bir düzlemde incelemeyi mümkün kılan bir metin inceleme tarzı olarak dikkat çeker. Bu doğrultuda, Fuzûlî'nin meşhur mütekerrir murabbası metindilbilimsel yaklaşımla değerlendirilmeye tabi tutulmuş; metindeki bağlaşıklık ve bağdaşıklık unsurları belirlenip bu unsurlar çeşitli alt başlıklara ayrılmıştır.

İncelemiş olduğumuz metin, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayınlanan Fuzûlî Divânı'ndan alınmış; şiirin vezin ve anlamı dikkate alınarak birkaç yerde değişikliğe gidilmiştir. Bu küçük değişiklikler, divanda nüsha farklılıkları arasında yer almaktadır.

1a Perîşân-hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım

1b Gamından derde düşdüm kılmadın tedbîr-i dermânım

1c Ne dersin rûzgârım beyle mi geçsin güzel hânım
1d Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

2a Esîr-i dâm-ı aşkın olalı senden vefâ görmen
2b Seni her kanda görsem ehl-i aşka âşinâ görmen
2c Vefâ vü âşinâlığ resmini senden revâ görmen
2d Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

3a Değer her dem vefâsız çerh yâyından bana bin ok
3b Kime şerh eyleyim kim mihnet ü endûh u derdim çok
3c Sana kaldı mürüvvet senden özge hiç kimsem yok
3d Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

4a Nazar kılmazsın ehl-i derd gözden ahıdan seyle
4b Yamanlığıdır işin uşşâk ile yahşı mıdır beyle
4c Gel Allah'ı seversen bendene cevri eyleme lûtf eyle
4d Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

5a Niçin gönlün demâdem zulm ile bîdâda râgıbdır
5b Güzeller mihneti olmaz cefâ senden ne vâcibdir
5c Senin tek nâzenine nâzenîn işler münâsibdir
5d Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

6a Gözümden dem-be-dem bağrım ezip yaşım gibi gitme
6b Seni terk etmezem çün ben beni sen dâhi terk etme
6c İyen hem zâlim olup ben teki mazlûmu incitme
6d Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

7a Fuzûlî şîve-i ihsânın ister bir gedâyındır
7b Dirildikçe senin kûyun yolunda hak-i pâyındır
7c Gerek öldür gerek koy hükm hükümün rây râyındır
7d Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım

1. Bağlaşıklık (küçük ölçekli yapı)

1.1. Sözcüksel bağlaşıklık

1.1.1. Yineleme

Bir metnin anlamı; metin boyunca anlatı kişilerinin adları, benzer olayların metin içinde değişik şekillerde geçmesi, izleği oluşturan öğelerin birlikteliği, anlatı içinde önemli olan nesne, uzam veya başka bir unsurun yinelenmesi ile oluşur (Günay, 2003, s. 61). Yineleme edebî esere estetik bir güzellik getirmek, çağrışımlar yaratmak, anlam ve kavramları pekiştirmek için yapılır (Boztaş, 1994, s. 174). İncelenen metindeki yinelemeler; aynı sözcükle, eş, yakın, zıt anlamlı sözcüklerle ve kısmî yinelemeler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

a. Aynı sözcükle yineleme

Metinde ‘perîşân, güzel, göz, derd, vefâ, sen, ben, terk eylemek’ sözcükleri aynı sözcüklerin yinelemesine örnek olarak verilebilir. Bu sözcükler genel olarak aynı kavram alanından seçilmiş, metnin temasını içeren ve vurguyu üzerinde taşıyan sözcüklerdir.

b. Eş anlamlı, yakın anlamlı ve zıt anlamlı sözcüklerle yineleme

‘1b gam’ sözcüğü, ‘3b endûh’ eş anlamlısı ile; ‘4c cevr’, ‘5a zulm’; ‘3b mihnet’, ‘5b cefâ’; ‘3c mürüvvet’, ‘4c lûtf’ ve ‘7a ihsân’ sözcükleri ile yinelenmiş, ayrıca ‘4c cevr’, ‘5a zulm’ eş anlamlısı ile kullanılmıştır. Metnin izleğine uygun olarak ‘1b gam’, ‘1b derd’, ‘2a esîr’, ‘3a vefâsız’, ‘3b mihnet’, ‘3b endûh’, ‘4b yamanlığ’, ‘4c cevr’, ‘5a zulm’ ve aynı mısradaki ‘bidâd’, ‘5b cefâ’, ‘6c zâlim-mazlûm’ gibi yakın anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılması metnin bağlaşıklığına katkı sunar. ‘1b derd’ sözcüğünün aynı mısradaki ‘dermân’ sözcüğü ile, ‘4c cevr’ sözcüğünün aynı mısradaki yer alan ‘lûtf’ sözcüğü ile, ‘4b yaman’ sözcüğünün ise aynı mısradaki bulunan ‘yahşi’ sözcüğüyle zıt anlamlı olarak kullanılması da yine yüzey yapıyı bağlaşıklık kılın unsurlar olarak tespit edilmiştir.

c. Kısmî yineleme

Metinde ‘5a zulm’ isminin, 6c’de ‘zâlim’ ve ‘mazlum’ sıfatları ile kısmî olarak yinelenmesi, sözcüksel bağlaşıklığa katkı sunan bir diğer unsur olarak görülmüştür.

1.1.2. Eşdizimsel örüntüleme

Eşdizimlilik, iki ya da daha fazla dil biriminin belirli sınırlılık ve düzen içerisinde genellikle aynı dizimde birlikte kullanılmaları, biçiminde tanımlanmaktadır. Metin içerisinde eşdizimler nitel ve nicel olarak geniş bir yer tutar. Aslında metin üretimi de sözcüklerle değil, sözcük birliktelikleri ve eşdizimlerle gerçekleştirilir (Eken, 2016, s. 30).

Metinde beklenti motifi, ‘mürüvvet, ihsân, lûtf, vefâ, nâzenîn, incitme, âşinâlık’ sözcüklerinin eşdizimlenmesi ile; ıstırap motifi, ‘cevr, zulm, zâlim, mazlûm, cefâ, endûh, gam, derd, ölüm, ok, gözyaşı, çerh yâyı, hiç kimse ve bîdâd’ sözcüklerinin eşdizimlenmesiyle örüntülenmiştir. Tespit edilen bu motifler, Fuzûlî’nin diğer şiirlerinde kullanılan motifler ile karşılaştırıldığında paralellik arz etmektedir.

1.2. Dilbilgisel bağlaşıklık

1.2.1. Gönderim

Metnin bütünlüğü içinde bir sözcük, metnin başında ve akışı içerisine aynı ya da farklı biçimlerde yeniden kullanılabilir. Bu, sıralı tümcelerde dil ekonomisi adına yapılırken daha uzun aralıklarla yapılan art ve ön gönderimler metnin tutarlılığı ve bağıntısı içinde değerlendirilir (Günay, 2003, s. 61).

a. Ön gönderim

Ön gönderim, gönderenin açığa çıkmadan önce çeşitli unsurlarla anılması; yani metin içinde bir kavramın, bir kişinin ve dahi bir objenin açık kimliği belirtilmeksizin zamir, iyelik ya da şahıs ekleriyle ifade edilmesi durumudur. Bu dil düzenlemesi, metnin sonrası ile bir bağlantı kurarken bir taraftan da okurda metne dair merak duygusu uyandırmaktadır. Metnin ilk mısrasında ‘hâlin’ sözcüğündeki isim+2. tekil kişi iyelik eki, yine aynı mısradaki ‘sormadın’ fiilindeki sor+2. tekil şahıs eki, ikinci mısradaki ‘gamından’ 2. tekil kişi iyelik eki ve ‘kılmadın’ 2.

tekil şahıs eki, aynı dörtlüğün üçüncü mısrasında yer alan ve açık kimliği belirtilmeyen ‘güzel hânım’ ve mısranın devamındaki ‘gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım’ olarak nitelenen kişinin ön gönderimsel ifadesidir. Yine metnin ilk mısrasında yer alan ‘perişân-hâlin oldum’ eylemindeki şahıs eki ve sonraki mısralarda yer alan ‘ben’ kişi zamiri, metnin ilk altı bendinde açık kimliği belirtilmeyen; ancak son bentte açık kimliğiyle anılan Fuzûlî’nin öncül bağımsız ön gönderimleridir.

b. Art gönderim

Art gönderim; metin içinde bir kavramın ya da bir kişinin, önce açık kimliğiyle ifade edilip sonrasında o unsura çeşitli öğelerle gönderimde bulunulması durumudur. Okurun algısını ve metne konsantrasyonunu canlı tutan bu düzenleme, dilbilgisel bağlaşıklığa önemli ölçüde katkı sunma amacıyla, metin üreticiler tarafından kullanımı sık şekilde tercih edilen bir dil ögesidir. Art gönderimler, metnin konusunu oluşturan bilgilerin yeniden ele alınmasıyla çizgisellik, akıcılık ve süreklilik oluşturmaktadır (Lüleci, 2018, s. 91).

Metinde her ne kadar ön gönderim ve art gönderim örnekleri bulunsa da divan edebiyatı nazım şekillerinde mahlasın sonda yer alması ve muhatabın açık kimliğinin belirtilmemesi art ve ön gönderim unsurlarının yalnızca belirtme, kişi ve iyelik ekleri ile sınırlandırılmasına sebep olmaktadır. Bu bağlamda, metinde birinci bendin üçüncü mısrasında yer alan ve metnin tamamında açık kimliği belirtilmediği hâlde çıkarımsal olarak kadın olduğu düşünülen kişiye 2a’da ‘senden’, 2b’de ‘seni’ adıkları ile art gönderim yapılmıştır. Metnin yedinci bendine kadar açık kimliği belirtilmeden, kişi ve iyelik ekleri ile ön gönderimsel olarak ifade edilen Fuzûlî’ye ise, altıncı bendin ikinci mısrasında ‘ben’ kişi adlı ile yapılmış bir art gönderim söz konusudur. Metindeki diğer art gönderim öğeleri şu şekildedir:

‘6b seni’ sen+belirtme durum eki metnin birinci, ikinci ve üçüncü bentlerinde açık kimliği belirtilmeden ‘güzel hânım’ kişisi; ‘6b beni’ ben+i belirtme eki, metnin üst mısralarında kişi ve iyelik ekleri ile ön gönderimsel olarak ifade edilen ve açık kimliği metnin sonunda belirtilen Fuzûlî, art gönderimsel olarak tezahür eder. Ayrıca metnin son bendinin birinci, ikinci ve üçüncü mısralarında ‘gedâyındır, pâyındır, râyındır’ sözcüklerindeki 2. tekil kişi eki ile art gönderimi yapılan kişi, yine aynı bendin birinci mısrasında yer alan Fuzûlî’dir. Yedinci bendin son mısrasında yer alan ‘Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım’ sözcük grubunda kullanılan iyelik ekleri, aynı bendin ilk mısrasında yer alan Fuzûlî’ye iyelik ekleri ile yapılan art gönderimlerdir. Bu yoğun şekilde yapılan art gönderimler ise metnin bağlaşıklığına katkı sağlamıştır.

Anlamsal art gönderim

Metnin birinci ve ikinci bentleri, âşığı umursamayan bir sevgilinin varlığına, bu sevgilinin vefasızlığı ve istiğna hâlinin şairin kederinin temel sebebi olacağına dair bir gönderme içerir. Sevgilinin söz konusu tavrı, şiirin ilerleyen bölümlerinde bir acizlik ve sitemin ilk sinyallerini de taşıyan anlamsal bir ön gönderim niteliğindedir.

‘4c Gel Allah’ı seversen bendene cevri eyleme lûtf eyle’ mısrasındaki ifade ‘3c Sana kaldı mürüvvet senden özge hiç kimsem yok’ mısrasına; ‘5b Güzeller mihneti olmaz cefâ senden ne vâcibdir’ ve ‘5a Niçin gönlün demâdem zulm ile bîdâda râgıbdır’ mısralarında yer alan ifadeler ‘4b Yamanlıdır işin uşşâk ile yahşı mıdır beyle’ ve ‘4c Gel Allah’ı seversen bendene cevri eyleme lûtf eyle’ mısralarına; son olarak, ‘7a Fuzûlî şîve-i ihsânın ister bir gedâyındır’, ‘7b Dirildikçe

senin kûyun yolunda hak-i pâyındır', '7c Gerek öldür gerek koy hüküm hükümün rây râyındır' mısralarındaki ifadeler ise '6a Gözümden dem-be-dem bağrım ezip yaşım gibi gitme', '6b Seni terk etmezem çün ben beni sen dâhi terk etme', '6c İyen hem zâlim olup ben teki mazlûmu incitme' mısralarına yapılan anlamsal art gönderimler olarak görülmüştür.

1.2.2. Eksilti

Edebî metinlerde dil, okuyucunun yorum yapmasına imkân sunacak şekilde düzenlenir. Bu, hem dilin çok anlamlı yapısı hem de okurun kendi bilişsel durumu ile ilgili bir süreçtir. Edebî metnin anlamlandırılması için yalnızca söylenmiş olanlara değil, söylenmeyenlerle de yakından bakmak gerekir. İşte edebî metinde söylenmeyen, eksik bırakılan unsurlar; yani tümceyi daha kısa şekilde ifade etmek 'eksilti' kavramı ile açıklanmaktadır. Eksilti, genel anlamıyla edebî metinlerde olay veya durumun bir bölümünün anlatıya dâhil edilmemesi şeklinde tanımlanabilir (Lüleci, 2018, s. 97). Eksiltide; anlatılmak istenenin daha az sözcükle belirtilmesinde, diğer bir deyişle metinde bir ögenin anlam kaybına sebebiyet vermeksizin kaldırılmasında yine dilin ekonomik kullanımı söz konusudur. Doğru yerde kullanılması ise nitelikli, özgün, kısa ve öz bir anlatım ortaya çıkarır. Şiirsel bir anlatımda eksilti, alıcıda belli bir heyecan uyandırma ve coşkulandırma işleviyle kullanılabilir (Günay, 2003, s. 68-69).

Metinde, şairin '3c sana kaldı mürüvvet senden özge kimsem yok' şeklindeki anlatımı bağlaç eksiltili olarak kurulmuş olsa da dilbilgisel ve mantıksal açıdan okur tarafından tamamlanabilen bir ifadedir. '1a perişân-hâlin oldum' tümcesinde 'perişân hâl içindeki âşğın oldum', anlamının eksiltili olarak verilmesi, şiir diline uygun ahengi ve duygusalılığı sağlayarak dilbilgisel bağlaşıklığı desteklemektedir. '6a yaşım gibi gitme', '6b terk eyleme', '6c mazlûmu incitme' gibi kullanımlar ise "istiyorum ki", "diliyorum ki" veya "bekliyorum ki" gibi eksiltili ifadelerle düşünüldüğünde, şairin arzusunu dile getiren ve dil ekonomisi yapıldığı anlaşılan anlatılar olarak görünür. '1c rûzgârım, hânım', '1d gözüm, cânım efendim, sevdiğim, sultânım' ifadelerindeki benim; '2a aşkın', '5a gönlün', '4b işin' deki senin iyelik belirleyicilerinin söylenmemiş olması da tamlayan durumundaki zamirlerin eksiltili kullanımına örnek oluşturmaktadır. Metinde karşımıza çıkan bu eksilti, metnin küçük ölçekli yapısına katkı sunar.

1.2.3. Değiştirim

"Değiştirim, önceden kullanılmış sözcük ya da ifadelerin başka bir sözcükle karşılanmasıdır. Değiştirim öğeleri ada, eyleme ve tümceye dayalı olmak üzere sınıflandırılır." (İşimtekin ve Torusdağ, 2018, s. 56). '1c ne dersin rûzgârım beyle mi geçsin güzel hânım' mısrasındaki 'beyle' değiştirim ögesi, '1b gamından derde düşdüm kılmadın tedbîr-i dermânım' mısrasındaki anlamı karşıladığından 'sözceye dayalı değiştirim' unsuru olarak tespit edilmiştir.

1.2.4. Bağntı öğeleri

Birden çok tümcenin sözdizim ve anlam boyutundaki ilişkileri neticesinde oluşan metinlerde bağntı; çeşitli dilbilgisi öğeleriyle olduğu kadar, olaylar arasında kurulan anlamsal bağlantılarla da sağlanmaktadır (İşimtekin ve Torusdağ, 2018, s. 57). Bağntı ya da bağlantı öğeleri olarak kabul edilen sözcük veya sözce grupları 've, veya, ya da, ancak, fakat, ama, lakin, aynı zamanda, bu sebepten, öte yandan, çünkü, sonuç olarak, sonra, az sonra, sonunda, önce, öncelikle, şu ana kadar, aynı anda, bu arada, kısaca...' vb.leri gibi 'ekleyici', 'çeliştirici', 'nedenleyici' ve 'zamansal' anlamları barındıran bağlaçlardır.

Bağıntı ögeleri ile sağlanan nedensellik, metnin oluşturulması esnasında gerekli unsurların başında gelir. Neden-sonuç ilişkisi, birçok anlatım için ön şart konumundadır (Lüleci, 2018, s. 124). ‘4b seni terk etmezem çün ben beni sen dahi terk etme’ mısralarındaki ‘çün’ bağlacı, dilbilgisel bağlaşıklığı sağlamanın ötesinde, tümcelerinin bir bütünlük ilgisi içinde algılanmasını ve anlamlandırılmasını sağlamaktadır. Buradaki ‘çün’ sözü hem metnin tamamı hem de tümcenin kendi bağlamı içinde nedensellik ilişkisi kuran bir ifadedir.

Karşıtlık, metinde nesnel bir anlatım sağlama amacına yöneliktir ve karşıtlıkla iletinin okur tarafından onaylanması hedeflenir. Karşılaştırma ile karşıtlığın farkı ise karşılaştırmanın yapısında bir çatışma taşımamasıdır. Karşılaştırmada benzerlik ve farklılıklar ifade edilerek okurun çıkarımları somutlaştırılır ve metinde etkin bir yorum yapabilmesi sağlanır. Metinde daha önce vefasızlığı ve ilgisizliği vurgulanan sevgili ile âşık arasındaki karşıtlık, ‘4b seni terk eylemezem çün ben beni sen dahi terk eyleme’ ifadesiyle, karşılaştırma ise ‘5b güzeller sen tegi olmaz cefâ senden vâcibdir’ mısrasıyla örneklendirilebilir.

Metinde, sözdizim bağlamında ‘u, ü, vü’ şeklinde kullanılan ve bağlacı üç kez, ‘ki’ ve ‘çün’ bağlacı birer kez, ‘gerek gerek’ bağlacı da yine bir kez kullanılarak metnin bağlaşıklığına katkı sağlanmıştır. Tüm bu bağıntı ögelerinin, metin üretici tarafından, okuru olaylar arasında nedensellik ve karşıtlık ilişkisi kurması için yönlendirme amacıyla kullanıldığı da düşünülmektedir.

1.2.5. Koşutluk

“Bir yapıyı tekrar etme ancak içini yeni öğelerle doldurma” olarak ifade edilen bu unsur, bir sözcüğün, sözcük grubunun ya da tümcenin gereksiz tekrarı ile metnin bilgisellik yapısının azalması ihtimalinin önüne geçmek amacıyla anlamsal yapıyı düzenlemek için kullanılmaktadır. Koşutluk sayesinde metnin bir bütün olarak algılanabilmesi sağlanıp kalıcılıktaki etkililik de arttırılır (Beaugrande ve Dressler 1981, s. 49; Uzun, 1995, s. 87). Bu bağlamda, murabbanın her bendinin sonunda yer alan, ‘Gözüm cânım efendim sevdiğim devletli sultânım’ mütekerrir mısrasındaki sözcük ve sözcük sonlarında kullanılan birinci tekil kişi iyelik ekleri koşut bir görünüm oluşturmakta; bentler arasında ilgi kurarak metnin ahengini arttırmaktadır.

1.2.6. Zaman uyumu ve görünüş

Metinlerde bir durumun oluşu, öncelik ve sonralık ilişkileri, eylemin hangi zamanda vuku bulunduğu gibi hususlar yüklem çekimleri ile ilgilidir. Dilek, istek, niyet, gereklilik ve beklentiler ise yüklemde kipler aracılığı ile verilir. Yüklem kipleri eylemin bitmişliği veya sürmesi, olayın bir aşamasını çözümleme gibi noktalarda önemli ipuçları sunabilir (Günay, 2003, s. 77).

İncelenen metinde, takvimsel olarak okurun zihninde belirginleştirilmemiş veya okuyucuya sezdirilmemiş bir zaman söz konusudur. Herhangi net bir zaman perspektifine yerleştirilmeyen ve ilk bentte baskın olan geçmiş zamanlı yüklem, sonraki bentlerde yerini geniş zamana bırakır. Bu yönüyle metin, tam bir bütünlük arz etmekte; geçmiş zamandan geniş zamana geçiş, metnin tonunda devamlılık hissi oluşturmaktadır. Metinde eylemler geçmişte başlamış ve sonradan genel bir hâl hüviyeti kazanmıştır. Bu bağlamda temayı oluşturan vefasızlık ve aşk ıstırabına dair bir süreklilik sağlanarak okura; geçmiş, an ve gelecek kavramlarını da kapsayan bir ümitsizlik hâli hissettirilmektedir.

Metinde kozmik, reel zamandan bağımsız bir zaman algısı vardır. Zaman akış içinde değildir. Zamanın kalıp şeklindeki donuk hâli, genellenmiş bir durumdan kaynaklı olarak geniş

zaman kullanımını beraberinde getirir. Şair için zaman, üzerinde durulan, ön plana çıkarılan bir olgu değildir. Bu önemsizleştirme, ayrılık hâli içindeki âşığın zamanı anlamsız görmesinin doğal bir neticesi olarak düşünülebilir.

Metindeki geniş zaman çekimleri bilgilendirme, açıklama amacıyla kullanılmışken ‘gitme, terk etme, incitme’ gibi emir çekimli fiiller, yönlendirme işlevine sahiptir. Ayrıca durum bildiren ve şairin içinde bulunduğu şartlara gönderme yapan ‘oldum, düşdüm, kaldı, gitme, eyleme, incitme, nazar kılmazsın’ gibi fiiller ile yargı bildiren ‘râgıbdır, vâcibdir, münâsibdir’ gibi ek fiil almış isimler bitmezlik ifade ederken, ‘sormadın, kılmadın’ gibi fiiller ise biterlik göstermektedir. İlâveten, ‘dersin, geçsin, görmem, şerh eyleyem, terk eyleme’ şeklindeki fiillerin ise anlatıma devingenlik sağladığı söylenebilir.

1.2.7. Devrik (işlevsel tümce yapısı)

Anlatıma doğallık ve akıcılık kazandırmak için sıklıkla uygulanan sözdizimsel yapı özelliklerinden devrik tümce kuruluşları genellikle şiirde uyak için yapılır. Tümceyi devrik yazmak; şiirin anımsanmasını kolaylaştırma, akıcılığı temin etme, anlatıma güzellik-kıvraklık verme ve sese dayalı uyum sağlama gibi amaçlara hizmet eder (Günay, 2003, s. 289).

Metindeki ‘1b kılmadın tedbir-i dermânım’, ‘1c ne dersin rûzgârım beyle mi geçsin güzel hânım’, ‘3a değer her dem vefâsız çerh yâından bana bin ok’, ‘4a nazar kılmazsın ehl-i derd gözden ahıdan seyle’ ‘4b yamanlığıdır işin uşşâk ile yahşı mıdır beyle’ mısralarında, başa yerleştirilen yüklem, ilgili mısraların odak noktası hâlinindedir. Bu kullanımlarla yüklemle vurgu yapılmış; ifade, şiir dilinin ahengine uygun biçime getirilmiştir.

1.2.8. Örtük anlatım

Her dilin kendi kullanım olanakları çerçevesinde bilgiyi, alıcıya örtük biçimde aktarabileceği önvarsayımsal ve sezdirimsel çıkarımlar içeren unsurlar yer alır. Tümce yapısı içinde anlamsal ve mantıksal akıl yürütme ile elde edilebilecek bu ek bilgiler, yazarın yüzey yapıda her şeyi belirtmeme, yalnızca sezdirme istediğinin sonucudur. Böylece okuyucu, söylenmemiş olanı sezer ve metne daha çok dâhil olur (Günay, 2003, s. 70-71).

‘3c sana kaldı mürüvvet senden özge hiç kimsem yok’ mısrası yaşadığı büyük aşk ve aşkın hâlleri sebebiyle ayıplanan, dışlanan dolayısıyla da çevresine yabancılaşan şairin durumuna dair bağlamsal sezdirime dayalı bir çıkarsamaya imkân sunar. ‘6c iyen zâlim olma ben gibi mazlûmu incitme’ mısrasında örtük olarak mazlumun âhının yerde kalmayacağı inancına, ‘4a nazar kılmazsın ehl-i derd gözden ahıdan seyle’ mısrasında ise, sevgilinin istiğna hâlinin aşk derdini çoğalttığına dair bir varsayım yapılabilir. Metindeki geniş zamanlı fiiller, ön varsayımsal olarak geçmişte de söz konusu edilen durumun veya işin önceden gerçekleştiği anlamını verir. Yine yedinci bentte sezdirim yoluyla sevgilinin gönül ülkesinin sultanı olma vasfı ve mutlak iradesinin gücü hissettirilmektedir.

2. Bağdaşıklık (büyük ölçekli yapı)

Metnin dış yapısını oluşturan sözcükler, dilsel kurallara göre düzenlenir. Bu da sözcüklerin ve diğer birimlerin anlamlı ve dengeli bir yapı oluşturmasına imkân sağlar. Böyle bir düzen içinde sözceler; açıklanabilmek için başka sözcük, söz grubu, tümce, kıta ve paragraf gibi başka birimlere ihtiyaç duyar. Metnin anlamı, birbirinden bağımsız gibi görünen birimlerin tamamı göz önünde bulundurularak çözülebilir. Metne eklenen her yeni söz daha önce söylenmiş olan sözcüklerle sağlanmış bilgilerden destek alır ve kendisi de metne yeni bir bilgi ekler.

Bağdaşıklık, metni anlamlı bir söylem olarak anlamamızı sağlayan tümceler arası sözcüksel ve dilbilgisel ilişkiler olarak ifade edilebilir (Lüleci, 2018, s. 44-45). Metnin izleğine ulaşmada belirleyici bir rolü olan bağdaşıklık kavramı şu başlıklar altında incelenmektedir:

2.1. İşlev

Her metnin bir veya birden fazla işlevi vardır ve bu işlev/işlevler metnin üretilme amacına paraleldir. İşlev; bilgi vermek, düşündürmek, çözüm önerisi sunmak, bir savı kanıtlamak ya da bir olgu hakkında eleştiri yapmak olabileceği gibi; okurda bir düşünce veya davranış değişikliği oluşturmak, okuru eğlendirmek ya da duygulandırmak olabilir (Uzun, 1995, s. 24). Divan edebiyatında işlenen konular, toplumsal olmaktan ziyade bireyseldir; bu ekoldeki şairlerin çoğu toplumsal bir mesaj vermekten uzak, genellikle bireysel sorunlarını ifade etmek amacıyla şiir söylemiştir. Metin bu bağlamda değerlendirildiğinde işlevinin okuru duygulandırmak olduğu söylenebilir.

2.2. Başlık

Divan şiirinde genel olarak manzumelerin bir başlığı bulunmaz. İncelemiş olduğumuz murabbada da bir başlığın olmayışı sebebiyle başlık ile konu arasındaki çağrışım özelliği ortadan kalkar. Ancak nazım şekli, konu hususunda ipuçları içerir. Yani murabba nazım biçimi okurda, konu itibarıyla ne ile karşılaşılacağı noktasında belli bir beklenti oluşturmaktadır.

2.3. Anahtar sözcükler

Metinde izlek ile bağlantılı olarak ‘perişân, gam, derd, esir, dâm, aşk, mihnet, endûh, terk eylemek, zâlim, mazlûm, zulm, bidâd, cefâ, cevr’ gibi ifadeler anahtar sözcükler olarak tespit edilmiştir.

2.4. İçerik şeması

Şair genel olarak metnin ilk mısrasından itibaren, sevgiliden aşk derdinin dermanı olmasını umar. Küçük bir ihsanla tüm dertleri son bulacak âşığın beklentisi; hâl-i perişanın sorulması, kimsesizliğinin son bulması ve terk edilmemektir. Ancak sevgilinin her yaptığına karşılık, o köle olunacak yalnızlık ve ayrılık hissini içini kapladığı anlarda sığınabilecek tek liman olarak yine sevgili vardır. Âşığın dünyasında o, sevgili ve aşktan başka bir şey de yoktur. Geriye kalan her şey önemsiz ve anlamsızdır.

Metnin, girişi olarak değerlendirilebilecek ilk iki bentte şair başlangıcı, kendi içinde bulunduğu perişan hâlin tasviri ile yapar. Sonrasında sevgiliye edilen sitem, yerini isyan içeren bir sorgulamaya bırakır. İkinci bentte aşkın bir tuzağa, şairin de o tuzağa yakalanan bir esire benzetilmesi, sonraki mısralarda vefa ve aşinalık tavırlarının görülmeyişi ile açıklanmıştır.

Üçüncü bentten yedinci bende kadar olan mısralar gelişme bölümünü oluşturmaktadır. Üçüncü bentte yaşanan zorlukların süreklilik arz etmesi ve bunun felekle, kötü talihle izahı görülmektedir. Şair burada, kimsesizliğini vurgulayarak bir dert ortağı bulamadığını, yine tek umudunun sevgilide olduğunu anlatır. Dördüncü bent, sevgilinin istighnası ve âşıklarına yaptığı kötülüklerle ilgilidir. Burada âşık, sevgilinin sultan vasfından kaynaklı gücünü vurgularken bir taraftan da kendisinden daha yüce olan tek varlıktan, Allah’tan korkulmasını; en azından onun aşkına cevr ü cefaya son verilmesini diler. Beşinci bentte bu uyarıya rağmen merhametsiz, zâlim ve adaletsiz sevgilinin neden böyle bir tavır içinde olduğu anlaşılmaya çalışılır. Güzellere yakışmayacak bir tavır içinde olup nazenin işler yapması beklenen sevgilinin, bu davranışlarının

sebebi sorgulanmaya devam eder. Gelişme bölümünün son bulduğu altıncı bentte ise, yine ayrılık hâli içindeki âşığın feryadı yükselir. Kendini mazlum olarak tanımlayan şair, sevgiliyi zalim olmaması hususunda uyarmaktadır.

Sonuç bölümünü oluşturan son bent ise, geda-sultan tezdâdı üzerine kurulmuştur. Âşık, her daim muhtaç ve ihsan bekleyen bir acziyet içindeyken sevgili, öldürme veya yaşatma gücü de dâhil tüm yetkileri elinde tutan mutlak otorite figürüdür. Fuzûlî'nin son bende kadar vurguladığı kırgınlığı, sitem ve suçlamaları burada yerini kabullenme ve teslimiyete bırakır. Şair, merhametsiz ancak kudretli bir sultan olan sevgili ile kendi konumunu geda-sultan karşıtlık ilişkisinden kaynaklı bir atmosfer içinde dile getirir. Aynı karşıtlık ilişkisi, üçüncü mısradâda da devam eder ve bu kez, ölüm veya yaşam durumunun aşk, vefa gibi hususlarda bir değişim yaratmayacağı söylenir. Okurun bu anlatımlardan yola çıkarak yapacağı çıkarım ise; âşığın, her iki durumda da sevgiliden vazgeçmesinin mümkün olmadığı ve çekilen ıstırabın her ne olursa olsun bitmeyeceğidir.

2.5. Ana düşünce / konu tümcesi

'1a Perîşân-hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım' ve '1b Gamından derde düşdüm kılmadın tedbîr-i dermânım' mısraları şiirde tek taraflı bir aşkın ve sevgilisinden vefa görmeyen bir âşığın siteminin konu edileceğini haber vermektedir. '1c ne dersin rûzgârım beyle mi geçsin güzel hanım', '5a niçin gönlün neden bu zulm ile bidâde râgıbdır', '4b yamanlıktır işin uşşâk ile yahşı mıdır böyle' gibi soru tümceleri ile ifade edilen sitem ifadeleri, umutsuz yalvarışların devam edeceğine işaret eder. '7a Fuzûlî şîve-i ihsânın ister bir gedâyındır, 7b Dirildikçe senin kûyun yolunda hak-i pâyındır, 7c Gerek öldür gerek koy hüküm hükümün rây râyındır' mısralarında ise şairin her ne sebeple olursa olsun aşk yolundan dönmeyeceği konusu işlenmektedir.

2.6. Biçem

2.6.1. Sözdizimsel biçem özellikleri

Fuzûlî'nin metinde, genel olarak kurallı tümce yapısını tercih ettiği görülmektedir. Doğrudan aktarım şeklinde kurduğu soru tümceleri ve tek yüklem veya birkaç sözcükten oluşturduğu monolog şeklindeki anlatımları, onun biçem özellikleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, her bir mısrayı tam bir tümce yapısında kurması ve bazı mısraları sıralı tümce oluşturacak şekilde düzenlenmesi, metni oluşturan birimleri uzunluk ve paralellik noktasında örtüştürmek hedefinde olduğunu göstermektedir. Tümcelerin mısraların sonunda bitirilmesi ile de metin yavaşlatılmış; donup kalan zaman algısı, okurun zihninde daha da güçlendirilmiştir.

a. Sözdizimsel sapmalar

Sapma, dilbilgisel olarak kuralların dışına çıkmaktır. Şiir dili, günlük dil kurallarına kimi zaman uymayan, sapmalar gösterebilen bir dildir. Şairler kendilerini ifade sürecinde sıradan kullanımların dışına çıkıp dilsel müzikalite ve farklı bir estetik yakalamayı hedefler. Bu, bireysel bir yeniliktir (Günay, 2003, s. 265-269).

Sapmalar; sözcüksel sapmalar, dilbilgisel sapmalar, sesbilimsel sapmalar, yazımsal sapmalar, anlambilimsel sapmalar, lehçesel sapmalar, kesimsel sapmalar, tarihsel dönem sapmaları olarak sekiz başlıkta incelenmektedir (Boztaş, 1994, s. 183-192).

Sapma çeşitlerinden biri olan eklerin farklı kullanılmasına dair örnekler şöyle sıralanabilir: '1a perîşân-hâlin (hâl içindeki âşığın) oldum', '1b gamından (senin sebep olduğun

gamdan) derde düşdüm’, ‘4a nazar kılmazsın ehl-i derd (derdin) gözden ahıdan (akıttığı) seyle’, ‘4b yamanlıdır işin uşşâk ile (uşşâka)’, ‘7a Fuzûlî şîve-i ihsânın ister bir gedâyındır (gedândır)’. Bu değiştirimler, şiirsel anlatımda bazen vezin bazen de kafiye gereği yapılmış olan sözdizimsel sapmalardır.

b. Metnin tonu

Okuyucuda üzüntü, sevinç, coşku, heyecan gibi belli bir duygu uyandıran ve ruhsal bir etki yaratan özellikler metnin tonu olarak ifade edilir. Bu tür duyguların anlatımı esenlikli, içsel, dokunaklı, dramatik, öğretici, düşlemsel vb. biçimlerde olabilmektedir. Metnin tonu genellikle yazarın amacına göre olmaktadır (Günay, 2003, s.193).

İncelenen metin içsel (lyrique) bir metindir. Burada duyguların ve “ben”in anlatımı ve estetik imgeler fazladır. Öznellik belirten bu metinde sen-ben zamirleri sıkça kullanılmıştır. Ayrıca metinde, olumlu ve olumsuz (esenlikli ve esenliksiz) anlatılar bir aradadır. Ancak metinde esenliksiz sözcüklerin ağırlıklı olması melankolik bir ruh hâlinin göstergesi olarak düşünülebilir.

c. Tek yüklemden veya birkaç sözcükten oluşan tümce örnekleri

Metnin sözdizimsel yapısına bakıldığında genel olarak uzun tümcelerin kullanılmış olduğu görülür. Yarım bırakılmış tümceler ve tumturaklı bir yapı yoktur. Şiirlerde tümceler çoğunlukla dilsel bakımdan tek dizede tamamlanmaz. Ancak incelenen metinde bir biçem özelliği olarak tüm tümcelerin bir dizede tamamlanıp öteki dizelerde sürmemesi dikkat çeker.

‘3b kime şerh eyleyim’, ‘3c sana kaldı mürüvvet’, ‘5b cefâ senden vâcibdir’, ‘7c hükm hükmün’, ‘7c rây râyındır’ örneklerindeki gibi, bir dolaylı tümleç bir yüklem; bir dolaylı tümleç, bir yüklem, bir özne; bir özne, bir dolaylı tümleç, bir yüklem veya bir özne bir yüklemden meydana gelen kısa tümce yapıları olarak şairin sözdizimsel biçem özelliğidir.

d. Soru tümcesi kullanımı

‘1c ne dersin rûzgârım beyle mi geçsin güzel hanım’, ‘3b kime şerh eyleyim’, ‘5a niçin gönlün demâdem zulm ile bîdâda râğıbdır’, ‘4b yahşı mıdır beyle’ gibi soru tümceleri, okurun dikkatini ve okuma eylemine katılımını artıran biçemsel bir özellik olarak ifade edilebilir.

2.6.2. Anlamsal biçem özellikleri ve kullanılan dil

a. Deyim kullanımları

Metindeki ‘derde düşmek, vefâ görmek, revâ görmek, bağrı ezilmek ve nazar kılmak’ gibi deyim kullanımları anlamsal biçem özelliklerindedir. Buradaki mecazlar, dilin iletişim olanaklarının genişletilmesi yolu ile metnin anlamına derinlik ve yoğunluk kazandırmaktadır.

b. Söz sanatları

Metinde anlam zenginliği sağlama, güçlü ve etkileyici bir anlatıma katkıda bulunma, metne yoğunluk kazandırma gibi işlevleri olan söz sanatları metinde şu şekildedir:

Metinde ‘perîşân, gam, derd, zulm, bîdâd, cefâ’ ifadeleri sözlüksel bir alan dâhilinde temayı vurgulayıp tenasüp oluşturarak kavramlardır. Derd-dermân ve gedâ-sultan sözcükleriyle tezat yapılırken bu karşıtlık ilişkileri ile kavramların daha iyi anlaşılması, zihinde canlanması sağlanmıştır. ‘1c ne dersin rûzgârım beyle mi geçsin güzel hânım’ ve ‘4b yamanlıdır işin uşşâk ile yahşı mıdır beyle’, ‘5a niçin gönlün dem-â-dem zulm ile bîdâda râğıbdır’ mısralarında karşılığında herhangi bir cevap beklemeksizin sorulan ve duyguların en çok yoğunlaştığı anların

göstergesi olan istifham sanatı, ‘2a dâm-ı aşk’ ve ‘6a gözümünden dem-be-dem bağrım ezip yaşam gibi gitme’ mısrasında teşbih vardır. Bu sanatla şair, başka bilgi ve tecrübelerden yararlanarak ıstırapı ifade etme amacına yönelik bir somutlaştırma yapar. Ayrıca bu teşbihler metinde, anlatıma etkinlik kazandırma ve kavramlar arası yeni ilişkiler kurma gibi işlevlere de sahiptir.

‘Hânım, gözüm, cânım, sultânım’ şeklinde yapılan açık istiarelerde kullanılan iyelik ekleri sahiplenme, samimiyet ve içli bir yakarışın ifadesi olarak karşımıza çıkar. ‘3a değer her dem vefasız çerh yâyından bana bin ok’ mısrasında mübalağa, aynı mısradaki ‘vefâsız çerh’ ifadesinde ise teşhis vardır. Şair, metin boyunca sevgili ve kendi durumu dışında kalan başka unsurları çokça zikretmeyi tercih etmemesine rağmen, burada üçüncü bir unsur olarak feleğin ifadesi dikkat çekicidir. Tüm varlıkları dışlamış, reel hayattan kopuk bir bakış açısıyla dertlerini terennüm eden âşık için felek, serencamı büyük ölçüde etkileyen, sevgili ile ortak kadere hükmetme gücü olan; yani yaşananların müsebbibi konumundaki önemli bir faktör olarak özellikle vurgulanmaktadır.

Metinde dikkat çeken diğer söz sanatlarından biri de şiirsel hızı artıran ses yinelenmeleridir. İkinci bentte redif olarak tekrar eden ‘görmen’ ifadesi, aynı sözcükle biten art yineme örneğidir. Uyaklar eşsesliliği temin eder. Kulağa hoş gelen ritmi sağlamak, estetik bir haz vermek için yapılan asonans ve aliterasyonlar da yine işitsel bir uyum getirir. Birinci bentte e ünlüsü 17, a ünlüsü 13 kez; n ünsüzü 14 ve m ünsüzü ise 16 kez yinelenmiştir. Özellikle birinci ve ikinci tekil şahıs iyelik eki kullanımlarındaki bu ünsüz harflerin sessel uyumu, sen ve ben unsurlarının önemine ve pekiştirilmek istenmesine dair bir seçim olarak görülebilir. ‘7c hükm hükmündür, rây râyındır’ şeklindeki ikili yineme; yani tekrar ve ‘1a perîşân hâlin oldum sormadın hâl-i perîşânım’ mısrasındaki aks sanatı da sese dayalı sanatlar olup ahenge katkı sunan pekiştirme araçları olarak bağdaşıklığı destekler.

2.7. Odaklayım

Bir yazında anlatı sisteminin temelini teşkil eden ‘anlatma’ olayını gerçekleştirmek amacıyla bir bakış açısı tercih edilmelidir. Metin üretici; kişi, çevre ve eşyayı hakkıyla anlatmak, tanıtmak için uygun bir bakış açısı seçer ve anlatımı, seçilen bu bakış açısının konum ve işlevine göre biçimlendirir (Tekin, 1992, s. 54). Bu bakış açıları; hâkim bakış açısı olarak değerlendirilebilecek üçüncü tekil bir şahsın ya da ilahî bir varlığın, en küçük detayına kadar her şeyi bildiği ‘sıfır odaklayım’; metnin kahramanı olan, bilgi düzeyi ve anlatım açısı kısıtlı birinci tekil bir anlatıcının diğer karakterlerin düşünce ve hislerini aktardığı ‘iç odaklayım’; bir anlatıcının gözlemci kimliğiyle metnin betimlemesini yaparak olayları okura nesnel bir hâlde aktardığı ‘dış odaklayım’ ve bahsedilen bu odaklayımların ikisinin veya daha fazlasının (karma şeklinde) bir metinde yer aldığı ‘çoğul odaklayım’ biçiminde olabilir.

Söz konusu murabbada, genel olarak metnin başkışisi yani âşık, metnin anlatıcısı konumundadır. ‘İç odaklayım’ olarak değerlendirilen bu anlatım, son bendin ilk iki mısrasına kadar devam eder. Burada anlatıcı, mahlasın kullanımı ile değişir. Birinci kişili anlatım, kendini mahlasından ayırıp olaylara dışarıdan bakan bir anlatıcının katılımıyla, yerini üçüncü kişili (hâkim) anlatıma bırakır. Divan şiirinde “tecrîd” sanatı olarak ifade edilen bu kullanımla birlikte; metnin anlatım tekniği ‘çoğul odaklayım’a dönüşmektedir.

2.8. Sonuç tümcesi

Metnin son bendindeki, “Fuzûlî senin ihsanımı isteyen bir dilencidir. Yaşadığı müddetçe senin yolunda ayağının toprağıdır. İster öldür ister yaşamasına izin ver, hüküm senindir” şeklinde

günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz ‘7a Fuzûlî şîve-i ihsânın ister bir gedâyındır’, ‘7b Dirildikçe senin kûyun yolunda hak-i pâyındır’, ‘7c Gerek öldür gerek koy hükm hükümün rây râyındır’ mısraları, şairin her ne olursa olsun sevgisinden vazgeçmeyeceğini ve hayatının sonuna kadar böyle devam edeceğini belirttiği ve okurun aklında bu bağlamda nihaî bir sahnenin canlandırıldığı sonuç mısraları olarak değerlendirilebilir.

2.9. Öрге/izlek

İzlek, “Bu metin neden söz ediyor?” sorusunun cevabıdır. Her metinde temel bir izleğin yanı sıra aynı metinde birden fazla izlek de bulunabilir. İzlekte özellikle soyut kavramlar ön plana çıkar. ‘Beklenti’ ve ‘ıstırap’ motifleri etrafında örüntülenen bu manzumede ‘tek taraflı aşk’ temel izlek olarak belirlenmiştir.

Sonuç

Çağdaş dilbilim kuramları arasında metindilbilim, bütünü kapsayacak tutarlı yaklaşımlar ortaya koyması yönüyle son dönemlerde oldukça ön plana çıkmaktadır. Bunun genel olarak sebebi ise; metindilbilimin anlatıcı, okuyucu, tümceler arası bağıntı, bağlam gibi öğelerle geniş ve çok yönlü bir düzlemde metinleri ele alma imkânı sunmasıdır. Bu yöntemle, Klasik şiirin figüratif dilindeki anlatım olanakları da, metindilbilim perspektifinden daha derinlemesine izah edilebilmekte, böylece üslup çalışmalarının çerçevesi genişleyebilmektedir.

Şiir; dil ve dilin getirdiği çağrışım, sezdirim, telkin imkânları ile kurulur. Şiirin doğal yapısından kaynaklanan boşlukları doldurarak metnin derin yapısındaki gizli anlamı gün yüzüne çıkarma amacındaki okur, metinde bütünü araştırmaya meyleder. Anlamın soyut ve belirsiz yapısından kaynaklı derinliği araştırılırken de birbirine yakın manadaki isimler, sıfatlar, gönderim ve bağıntı öğeleri, tümce yapısı gibi hususlarla şairin anlattıklarına vakıf olma noktasında birer ipucu elde edilir. Dil ve edebiyat gibi birbirinin ayrılmaz parçası olan iki disiplinin bağlantı noktalarını sistematize eden metindilbilimsel inceleme yöntemiyle incelemiş olduğumuz Fuzûlî’nin murabbasında ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir:

1. Divan şiirinde şair ve okurun önceden anlaşmış oldukları geleneksel bir üst-dilin varlığından söz edilebilir. İncelenen manzumede de şair ve okuyucu arasında, göndermeler düzeyinde anlaşmazlığa neden olmayan bir anlatım tarzı olduğu görülmektedir. Ancak şair, sıkça karşımıza çıkan sapmalarla ve kullandığı imgesel sözcüklerle metne, yeni bir boyut ve anlam derinliği katmaktadır. Sapmalar, imgeler ve söz sanatlarının çokluğu ise metinde figüratif bir dilin kullanıldığını gösterir.

2. Üslubun sürekliliğini devam ettiren ve metin incelemesinde yineleme örnekleri arasında zikredilen eş anlamlı sözcükler, statik bir tasvirler ağı oluşturmaktadır. Fiillerde dahi göremediğimiz hareket ve dinamizmin yerine, metinde bir karamsarlık mesajı gizlidir. Şairin beklentisi ve onun karşılanmama durumunun sürekliliği ile şikâyet, yakınma, yalnızlık ve sonra kabullenişin durağanlığı varlığını her an hissettirir. Bu da metindeki karşıtlık ve tekrar ilişkilerinin tetkiki ile ortaya çıkan hususiyetlerdendir.

3. Metnin zamansal uyumu ve görünüşüne bakıldığında, zaman ve özellikle de mekânın önemli birer unsur olarak takdim edilmemesi dikkat çeker. Bu da dış dünyaya kapalı bir yaşama hâlini düşündürmektedir. Şair kendi iç dünyasında yalnızlığına gömülüdür. Metinde isyan, yakarış, kırgınlık, ümitsizlik gibi duygular ilk beş bentte hareketsiz ve yavaş bir tempoda akarken altıncı bentte emir kipinin kullanımı ile vurgu artırılmış, metnin genel duygu düzleminden bir

nebze uzaklaşmıştır. Metinde özellikle son bentte belirginleşen teslimiyet hâli, geçmişte başlayan eylemlerin sürekliliği hissinden kaynaklıdır. Bu süreklilik hissi ise geçmiş zamandan geniş zamana geçiş ve bu zamanın sabit kalması ile okura duyurulur. Gelecek zamana dair beklenti ve istekler de yine emir kipi ve geniş zaman kullanımları ile ifade edilmiştir. Böylece okura yaşanan tekdüzelikte, olanı çaresizce kabul etme hissi aktarılır.

4. Daha çok sözcük sayısı zengin, tamamlanmış tümceler şeklinde düzenlenmiş olan mısralarda eksilteli anlatımlara ve gereksiz yinelemelere çokça yer verilmemesi dikkat çeker. Metinde tümceler yargı bildirerek tamamlanmıştır.

5. Özellikle yinelemelerde karşımıza çıkan soyut kavramlar, metne çağrışımsal anlamlar yüklemiştir. Anlam hep aynı duygulara yapılan göndermelerle güçlenir.

6. İncelenen metnin derin yapısında ayrılık ve sevgilinin vefasızlığı teması vardır. ‘Sormadın, tedbir-i dermânım kılmadın, senden vefâ görmem, seni ehl-i aşka âşinâ görmem, nazar kılmazsın, yamanlığıdır işin, cevri eyleme, gönlün zulm ile bîdâda râğıbdır’ gibi ifadeler metin içi öğelerden çıkarımlarla, sevgilinin tavırlarına ve kişilik özelliklerine dair ipuçlarını veren anlatımlardır.

7. Metin, 2. tekil şahsa yazılmış bir seslenme şiiridir ve sözcüksel alanı, genellikle esenliksiz sözcüklerden oluşmaktadır.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1995). *Şiir dili ve Türk şiir dili (dilbilim açısından abakış)*. Ankara: Renkmay Yayınları
- Aktaş, H. (2011). *Celladına gülümseyen şair İsmet Özel metindilbilimsel bir çözümleme*. Rize: Yort Savul Yayınları
- Ayata Şenöz, C. (2005). *Metindilbilim ve Türkçe dilbilim*. İstanbul: Multilingual Yayınları
- Aydın, İ. ve Torusdağ, G. (2013). Lamartine’in göl ‘le lac’ şiirine metindilbilimsel bir yaklaşım. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 8/10. 105-114
- Beaugrande, R. A. ve Dressler, W. U. (1981). *Introduction to text linguistics*. London and New York: Longman yayınları
- Boztaş, İ. (1994). Metindilbilim açısından şiir. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. 171-194
- Eken, N. T. (2016). Eşdizimlerin saptanmasına ve betimlenmesine yönelik kuram ve yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Mustafa Kemal University Journal of Graduate School of Social Sciences. 33/13. 28-47
- Gölpınarlı, A. (2005). *Fuzûlî dîvânı*. İstanbul: İnkılap Yayınları
- Günay, D. (2003). *Metin bilgisi*. İstanbul: Multilingual yay.
- İşeri, K. (2018). *Sözden yazıya dile gelen metin*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları
- İşimtekin, S. ve Torusdağ, G. (2018). *Furuğ Ferruhzâd öyküleri üzerine metindilbilimsel çözümleme*. İstanbul: Demavend Yayınları
- Lüleci, M. (2018). *Dile gelen metin Türk edebiyatına dilbilimsel bir yaklaşım*. Ankara: Grafiker Yayınları
- Saussure, F. (1998). *Genel dilbilim dersleri* (çev: Berke Vardar). İstanbul: Multilingual Yayınları

- Tekin, M. (1991). *Roman sanatı I– romanın unsurları*. Ankara: Ötüken Yayınları
- Torusdağ, G. (2013). Metindilbilime genel bir bakış ve metindilbilimsel bir çözümleme örneği olarak Ömer Seyfettin'in ilk cinayet'i. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24, 54-87
- Tökel, D. A. (2007). Divan şiirine modern çözümleme yöntemlerinden bakmak. *Turkish Studies Dergisi*, 2/3, 535-555.
- Uzun, L. (2013). *Genel dilbilim II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Uzun, Subaşı, L. (1995). *Orhon yazıtlarının metindilbilimsel yapısı*. Ankara: Simurg Yayınları
- Vardar, B. (1968). *Dilbilimin temel kavram ve ilkeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Extended Abstract

Poetry is a structure formed through language and there is a close relationship between language and thought. Language, which forms the consciousness of the individual and shapes his/her self, provides the most competent opportunity for the expression of the sensation that extends to the roots of the conscious and subconscious. The tools used in the formatting process in language products, are also language items that can be examined, researched and proved. The limits of language and man's text production will be understood only by making use of the sources of different disciplines and by revealing these language elements.

Text-linguistics theory is a text-centered method among literary theories based on readers and artist-centered readings. In text linguistics, the relationship between the background of the sentence and the linguistic structure that forms the text is investigated. Thus, the answer to questions about how the text was formed is found out. Furthermore, it becomes possible to reveal elements hidden in the deep structure of the text. It is propounded that the emergence of the deep structure is not possible at the level of sentences, but it is possible with the analysis that emphasizes the whole text, which is a high level structure. In the first text linguistics studies, inter-sentential grammatical connections and the linguistic elements that provided them were examined, and the text was accepted as a pure linguistic unit. However, in parallel with the developments in the field, it is also seen that the context and intimation feature in which the text is included has gained importance. Thus, the study area spans a wide range from the function of the text to the expectations of the reader.

Divan poetry is a vast and productive oasis that must be presented to the readers' perceptions and attention with perspectives beyond the classical annotation methods. The Divan poetry, which is wrapped with a system of rules that does not allow it to be excluded, has been studied for a long time regarding opportunities of language at the level of word and syntax, the poet's perception of the world, emotion and idea structure, the ideal lover type narration, the relation of the text with the tradition, etc. However, the text linguistics method draws attention as a text analysis style, which has made it possible to examine these current views of poetry on a different level, with brand new approaches.

Poem is formed by language and the connotation, intuition, suggestion opportunities provided by language. The reader, who aims to reveal the hidden meaning in the deep structure of the text by filling the gaps arising from the natural structure of the poem, tends to investigate the whole in the text. While investigating the depth of the meaning due to its abstract and uncertain structure, a clue is obtained in the point of being familiar with the poet's narratives with the subjects such as the names, adjectives, approach and relation elements and sentence structure. The results revealed in the muraba of Fuzûlî, which we have analyzed through the text linguistic method that systematizes the connection points of two inseparable disciplines, language and literature, are as follows:

It can be mentioned in the Divan poetry that there is a traditional upper language that the poet and the reader had agreed before. In the poetry examined, it is seen that there is a style of expression that does not cause discordance between the poet and the reader. However, the poet, adds a new dimension and depth of meaning to the text with the deviations and the imaginative words he uses. Deviations, images and abundance of figures of speech show that a figurative upper language is used in the text.

Synonym words, which maintain the continuity of the style and are mentioned among the repetition examples in the text review, constitute a network of static descriptions. Instead of the movement

and dynamism we cannot see even in verbs, a pessimism message is hidden in the text. With an expectation and the continuity of its nonfulfillment; complaint, remonstrance, loneliness, and then the stasis of acceptance can be felt all the time. This is one of the aspects that arise with the examination of the contrast and repetition relations in the text.

When looking at the temporal harmony and appearance of the text, it is noteworthy that time and especially place are not presented as important elements. This suggests a life that is closed to the outside world. The poet is buried alone in his inner world. While the emotions such as rebellion, perversion, resentment, and hopelessness flow motionless and slowly in the first five clauses, the emphasis has been increased with the use of the imperative mode in the sixth clause, and a little distance has been moved away from the general emotional plane of the text. The surrender state, which is evident in the text especially in the last paragraph, is due to the continuity of the actions that started in the past. This sense of continuity is announced to the reader with the transition from past to present time and keeping this time constant. Expectations and wishes for the future are also expressed in the imperative mode and use of present time. Thus, the desperate feeling of accepting what is happening is conveyed to the reader.

It is noteworthy that in verses that appear in the form of a richly completed phrase, there is not much place for subtracted expressions and unnecessary repetitions. In the text, sentences were completed by declaring judgment. The abstract concepts that we encounter in the iterations have attributed connotative meanings to the text. Meaning is provided by approaches to the same emotions.

There is a theme of separation and the disloyalty of the lover in the deep structure of the examined text. The text is a salutation poem written in the second person singular, and its lexical field usually consists of peaceless words.